

Az erdélyi domonkos kolostorok a középkor végén és Bartók Márton 1718. évi jelentései

A korrajz

A 16. század Erdély történetében a hitújítás és a kezdődő ellenreformáció szakadatlan kavarásának kora. A Kolozsváron 1556 novemberében megtartott országgyűlés jelentős változásokat hozott vallási téren. 1556 után a katolicizmus háttérbe szorult, és a protestantizmus vált államvallássá, ami magával hozta a kálvini, majd az antitrinitárius irányzat megerősödését. Szintén az országgyűlés határozata értelmében az egyházi javakat elkobozták, és a katolikus püspököknek, papoknak, szerzeteseknek el kellett hagyniuk a fejedelemséget, így egyházmezejükbe be sem tehették a lábukat. A világi papságnál is siralmasabb helyzetbe jutott a szerzetesség a szekularizáció révén. A koldulórendek – mivel nem rendelkeztek birtokokkal – kedvezőbb helyzetben voltak, mint monasztikus társaik, ám ők is óriási veszteségeket szenvedtek. Városlakó szerzetesek lévén, a protestánsok lett városok vezetői szétkergették őket. Bár az 1568-as januári tordai országgyűlésen II. János törvényt hozat az evangélium hirdetésének és magyaroztatásának teljes szabadságáról, „mert az hit Istennek ajándéka”,¹ a törvény a katolikusokra nem vonatkozott. Ennek ellenére, még ha oly rövid időre is, sikerült egy európai szintű páratlan szellemi szabadságot teremteni. Báthori István fellépésével, aki komoly erőfeszítést tett a halódó katolicizmus megmentésére, szokatlan helyzet állandósult: egy országban egy időben négy elismert felekezet élt egymás mellett többé-kevésbé békésen. A görögkeleti egyházat pedig, bár nem tekintették egyenrangúnak, azért megtűrték.

A vallási helyzetet véglegesen az *Approbatae Constitutiones* rögzítette, amely az 1540-től hozott s érvényben maradt erdélyi törvényeknek I. Rákóczi György által készített gyűjteménye volt. Ezt foglalta törvénykönyvbe II. Rákóczi György. A törvénykönyv első részének 5–7. cikkuluma a katolikusokkal kapcsolatosan úgy rendelkezik, hogy püspökük ezután sem lehet, de püspöki helynököt választhatnak, katolikus pap pedig csak a „szokott helyeken” lehet. A katolikus főurak saját szolgálatukra papot tarthatnak. A községekben a templomok a többséget illetik meg, de a kisebbség is építhet magának templomot.² A törvénykönyvnek főleg a püspököt Erdélyből kitalító végzése volt igen sérelmes a katolikusok számára. A helynökök ugyanis – mivel nem rendelkeztek püspöki hatalommal – papot nem szentelhettek, és híveiket is csak külön fejedelmi engedéllyel látogathatták. A püspökök nélkül maradt erdélyi katolikusokat ezért egyre kevesebb pap gondozta, és a paphiány mind súlyosabb következményekkel járt. A kialakult nehéz és szomorú helyzetet jól tükrözi Pázmány Péternek a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára írt beadványa. Az 1622 júniusában kelt felterjesztésében az esztergomi érsek a maga és négy püspöktársa nevében részletes és igen alapos elemzést készített a katolikus vallás és egyház helyzetéről és a legfontosabb tennivalókról.³ Miután vázolja a katolikusok helyzetét a királyi Magyarországon, hozzát teszi, hogy nem sokkal jobb a katolikus egyház helyzete az Er-

¹ *Erdélyi országgyűlési emlékek* (a továbbiakban: EOE). I–II. Szerkesztette Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1876. II. kötet. 343.

² *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Fordították és utalásokkal ellátták Kolosváry Sándor, Óvári Kelemen. Magyarozó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp. 1900. 18–22. Vö. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. II. kötet. Bp. 1985, 160–177.

³ Az irat másolatait többször is kiadták, az eredetijére Tóth István György bukkant rá a Hitterjesztés Szent Kongregációjának római levéltárában. Vö. *Litterae Missionariorum de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. Edidit István György Tóth. I. Roma–Bp. 2002. 43.

délyi Fejedelemség területén sem, bár két-három katolikus főúr tarthat házikáplánt. Három-négy „álsruhás” jezsuita mellett egész Erdélyben a Székelyföldön kívül talán hat világi pap él. A Székelyföld az egyetlen katolikusnak megmaradt vidék a fejedelemségben, itt Csíksomlyó kolostorában két-három ferences maradt, míg a környező falvakban mintegy tíz plébános lehet. Beadványa végén Pázmány igen nyomatékosan említette meg azt is, hogy a katolikus egyház elvesztette a javait, ezeket részint elzálogosították a kincstárnak, részint pedig világiak foglalták el. Kérte, hogy a csíksomlyói kolostorba küldjön a ferences rendfőnök példás, tanult és magyarul jól beszélő szerzeteseket. Ez a már a 16. században jelentkező égető szükség hívta életre azt a sajátos erdélyi önkormányzati szervezetet, amelyet Katolikus Státusnak hívnak.⁴ Az erdélyi katolikusok egyes világi és egyházi tagjai összefogtak, és közösen intézték az erdélyi egyházközségek irányítását. Közös gyűléseket tartottak, s e gyűlések határozatainak engedelmeskedtek.⁵ Ez a világiakból álló testület volt hivatott az egyházi ügyek intézésére az általános helynökök utasításai alapján.

Bár a Pázmány által vázolt sanyarú helyzet még pár évtizedig alapvető jellemzője az erdélyi katolicizmusnak, a 17. század vége felé lassú változási folyamat érzékelhető. Elsősorban a fejedelemség vallásfelekezetei közötti arány megváltozása szembetűnő. A katolikus egyház már a korábbi évtizedekben megerősödött. Katolikus főurak gazdag csoportja a politikában is vezető szerephez jutott, s bőséges alapítványokkal támogatta a plébániákat és az iskolákat, segítette az országban már elszórtan működő jezsuitákat. Az 1690. év elején a Katolikus Státus Apor István elnökletével megegyezett a református egyházzal a vitás egyházi birtokok ügyében. Úgy tűnt, hogy a 17–18. század fordulójára sikerült többé-kevésbé ismét meghonosítani az erdélyi toleráns valláspolitikai hagyományait. Ezt az organikus fejlődést szakította meg a Habsburg-kormányzat azon elhatározása, miszerint a bécsi Erdélyi Tanács központi beavatkozással rendezi át a fejedelemség vallási viszonyait. A birodalmi vezetés Erdélyben is az ellenreformáció erőltetésével próbálta erősíteni az állam iránti lojalitást. Ennek érdekében drasztikus eszközökkel bontották meg a református vallás hegemoniája alatt kialakult vallási egyenlőséget, a négy bevett felekezet rendszerét. Először a római katolikus püspök tekintélyét növelték a többi rovására. III. Károly a püspököt a Gubernium⁶ első tanácsosává nevezte ki, hogy a gubernátor távollétében ő elnökölhessen. Majd az ellenreformáció másutt is jól bevált módszere szerint a rendek legbefolyásosabb elemeinek megnyerésére törekedett. A térítő buzgalom mellett hathatósabb eszközök segítségével is élt: ilyen a katolikusok előnyben részesítése a tisztségek betöltésekor a kormányhatóságoknál éppen úgy, mint a törvényhatóságokban. Az ellenreformáció csapásai országosan is az unitáriusokat sújtják a legerősebben. Kolozsvári központjukat 1716–1718-ban Steinville és Mártonffy előbb katonai karhatalommal veri szét, majd a polgári kormányzattól nyert hathatós támogatással. Mindezen lépések azonban egy fő eszme alá rendelődtek: Erdélyben olyan állapotokat kellett fenntartani, hogy a Habsburg-uralom stabilitása ne lehessen kérdéses. Az 1690-ben megkezdődő, a Habsburg Birodalomba való szigorú integrálódási folyamatnak volt azonban pozitívuma is: másfél évszázados békét és biztonságot hozott Erdélynek.

⁴ Maga az elnevezés a 17. század végén keletkezett, amikor az erdélyi országgyűlés katolikus tagjainak a vallási ügyeket intéző gyűléseit az „erdélyi katolikusok státusa gyűlésének” kezdték hívni.

⁵ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München 1973. 287–291.

⁶ A Guberniumot 1712–1713-ban állították helyre, de a *Diploma Leopoldinumban* szereplő ún. „sarkalatos tisztségek” közül a gubernatori kerül egyedül betöltésre. Ez kézzelfogható jele volt annak, hogy a Habsburgok Erdélyben továbbra is igyekeztek háttérbe szorítani a rendi alkotmányosságot, sőt a század első felében nemegyszer teljes katonai uralmat akartak bevezetni.

A rekatolizációs folyamat sem volt egyértelműen negatív jelenség. A kolozsvári jezsuita akadémia számos tanára tartozik a magyarországi jezsuita történeti iskolához, gondolunk itt Kaprinai István vagy Illia András tevékenységére. Az ellenreformációval kezdődik meg a korábban csak szórványosan jelentkező barokk tömeges térhódítása Erdélyben – egyelőre a katolikus egyházi építkezésekben. A minta a kolozsvári jezsuita templom.

A szatmári béke után a Habsburg-politika egyik fő gondja az 1711 és 1750 közti Erdélyben a négy bevett vallás rendszerének megbontása. A támadás már 1703 előtt megindul a római katolikus püspöki szék betöltésével, egyes rendházak létrehozásával és a román vallási unió megindításával, ezek az eredmények azonban még nagyon ingatagok; az első katolikus püspök, Illyés András egy körútjáról eltekintve nem működik ténylegesen Erdélyben, a román vallási unió pedig formális. 1711 után a Habsburg-politika más feltételek közt tevékenykedhet, az ellenreformáció rendszeressé válik, s olykor igen drasztikus eszközökhöz nyúl.

Kimondottan vallási téren két irányban lépnek fel, sikeresen. Első lépésként a római katolikus püspökséget most már határozottan helyreállítják. 1713-ban Mártonffy György, korábban esztergomi prépost kerül e hivatalba, s bárói rangot is nyer. Erdélybe 1716 elején érkezik. Az ellenreformáció második fő támadási iránya szerzetesrendek Erdélybe telepítése. A jezsuiták már a felszabadító háború idején visszatérnek, 1711 után épül fel új marosvásárhelyi iskolájuk. Gyulafehérvárra a püspökség helyreállításakor telepsznek vissza. A ferenceseknek 1690 előtt is volt három rendházuk Erdélyben, ehhez 1711-ig újabb kettő járul, majd 1746-ig további tizenkettő. A minoriták 1680-ban létrejött első rendházuk mellé négy újabbat telepítenek a korszakban. A piaristák újonnan jelentkeznek két rendházzal. A pálosoknak három, a trinitáriusoknak egy rendháza van, az egyetlen apácarendnek, az orsolyitáknak ugyancsak egy.

A rendek terjeszkedése rendszerint a korábban, a középkorban bírt egyházak felé irányult. Érthető módon azonban sok esetben ezek már protestáns kézre kerültek, így legtöbbször e felekezet tagjait érte sérelem a (vissza)foglalás által. Jellemző még a fenti felsorolásból, hogy nagy hagyománnyal rendelkező rendek nincsenek vagy mindaddig nem voltak jelen az igénylők listáján. Itt elsősorban a Domonkos-rendre gondolunk, amely érezhetően rányomta bélyegét a középkori Erdély vallási életére. A szakirodalom a jezsuita és a ferences rend térhódításának szentelt nagy szerepet, és nem volt tudomása arról, hogy a Domonkos-rend részéről is történt volna próbálkozás középkori kolostorainak, templomainak és javainak a visszaszerzésére. Bartók Márton Domonkos-rendi szerzetes jelentései új fényt vetnek az ellenreformáció 18. század eleji erdélyi mozgalmára és természetesen a rend erdélyi szereplésének történetére is.

A jelentéstevő identitása

A 18. század elején az egykori erdélyi domonkos konventek és az erdélyi kerület (*contrata*) helyreállítása érdekében mozgalom látszott kibontakozni. Rendtagok és világiak egyaránt összefogtak a közös cél érdekében, a várt eredmény azonban elmaradt. Ennek az újjáépítő mozgalomnak volt aktív résztvevője a 18. század második évtizedében Bartók Márton domonkos szerzetespap. Ki is volt Bartók Márton? A korabeli domonkos irodalom egy Bartók Márton szerzetest ismer, akit 1712. október 18-án Vasvárról mint beteget Szombathelyre, a domonkos szerzeteskolostorba szállítanak.⁷ Ezt az információt maga Bartók Márton is alátámasztja a rend generálásához írt jelentésében, amikor a vasvári rezidenciát jelöli meg korábbi „lakhelyeként”. 1713. január elején teszi le a fogadalmat, s nem sokkal később, ugyanezen év január 18-án már

⁷ Szalay János: *A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése, 1638–1938*. Szombathely 1938. 63.

Bécsben találkozunk vele, amikor megkezdi bölcséleti tanulmányait.⁸ Három év múlva, 1716. június 3-án, pappá szentelése előtt vizsgát tesz.⁹ 1724. április havától 1727. február haváig a szombathelyi domonkos rendház főnöke.¹⁰ Hivatala leteltével is Szombathelyen maradt, és itt működött 1731. április haváig.¹¹ Tudjuk például, hogy perjelségének letelte után, 1727 novemberében ő a szónok Szombathelyen. Itt is halt meg 1735. április 6-án.¹²

Az 1716 júniusától 1724 áprilisáig eltelt időszakról mindeddig semmit sem tudunk Bartók Márton domonkos szerzetes tevékenységében. A Domonkos-rend római Központi Levéltárában található jelentések, ha nem is teljes mértékben, de segítenek ezt az űrt kitölteni és rávilágítani Bartók szerzetesi működésére.¹³

A jelentések formai sajátosságai

Bartók 1718 nyarának elején a volt erdélyi domonkos kolostorokat és a hozzájuk tartozó templomokat végigjárta, és útja során szerzett tapasztalatait elég terjedelmes jelentésben (kettőbe hajtott ív négy oldalán) a rend generálisának meg is írta. Ugyanakkor készített még egy jelentést, amely valamivel rövidebb, mint az előző (a kettőbe hajtott ív három oldalán), ezt viszont a Domonkos-rend magyarországi provinciális perjelének, Twinger Domokosnak címezte. A két latin nyelvű jelentés tartalmi szempontból, pár adattól eltekintve, nagyjából azonos. Az általuk nyújtott információk meglehetősen pontosak, ha összevetjük más, e kolostorokra vonatkozó adatokkal. E tanulmány szövegében, ha külön nem hívjuk fel rá a figyelmet, azonos információkról van szó mindkét jelentésben.

Bartók Márton Domonkos-rendi szerzetes mindkét jelentését 1718. június 18-án Kőröspatakon keltezte. A keltezés helye nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Bartók gróf Kálnoky Ádám támogatását is élvezte rendfelélesztő munkájában, Sepsikőröspatak pedig a Kálnokyak egyik birtoka volt. Szóban forgó jelentéseiben is említi a gróf segítőkészségét, aki mindezek mellett még egy Rózsafüzér-társulat felállításán is fáradozik. Mindkét esetben a jelentéseket Bartók Márton aláírása zárja. A latin nyelvű jelentések külalakja azt sejteti, hogy Bartók sebtében vetette papírra a két levelet, a kihúzások, szöveg fölé írások, zárójelek (melyek információi megbontják a mondat gondolatát), az időnkénti ismétlések erre engednek következtetni. Ma mindkét jelentés Rómában található a Convento di Santa Sabinában helyet kapott Archivio Generale Ordinis Praedicatorum anyagában a Series XIII. 79410. jelzet alatt.

A jelentések tartalma

A Domonkos-rend generálisához intézett jelentés bevezetőjében (amely jóval bővebb, mint a Twingernek címzett) Bartók Márton utal arra, hogy az őtöle kapott megbízólevél birtokában, önkéntes alapon vállalta el a feladatot, melynek célja feltérképezni a régi („antik”) Domonkos-rendi templomokat, kolostorokat azzal a nem titkolt célkitűzéssel, hogy ezeket visszajuttassák jogos tulajdonosaiknak. A veszélyeket magában rejtő munka során nagy segítséget nyújtottak Twinger Domokos, a Domonkos-rend magyarországi provinciális perjelje és gróf Kálnoky Ádám. Azt is hozzáfűzi, hogy az erdélyi püspök, Mártonffy György jóváhagyását is megsze-

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 63, 170.

¹¹ Uo. 63.

¹² Uo. 63, 180.

¹³ A római kutatást a Közép-Európai Egyetem kutatási ösztöndíja tette lehetővé. Zágorhidi Czigány Balázsnak és Dáné Veronkának köszönettel tartozom tanácsaikért és javaslataikért.

rezte, sőt az ő felhatalmazásának birtokában járja be ezeket a konventeket. Úgy tűnik tehát, az erdélyi püspök, Mártonffy hívta be a szerzeteseket. Az utazásra nagy valószínűséggel 1718 nyarának elején került sor, Bartók Márton saját szemével akart meggyőződni a konventek állapotáról.

Melyek voltak ezek a konventek? Bartók a középkor végi kilenc erdélyi domonkos szerzeteskolostor közül ötöt látogat meg. Útvonaláról semmi bizonyosat nem tudunk, ugyanis a két jelentésben eltérő sorrendben mutatja be a konventeket, ami arra utal, hogy talán egyáltalán nem vagy nem mindkét esetben a látogatás sorrendjében ír róluk. Az említett öt kolostor a következő: a kolozsvári, brassói, besztercei, gyulafehérvári és szebeni. Míg a rend generálásához címzett jelentésben a kolostorok bemutatási sorrendje Kolozsvár, Brassó, Beszterce, Gyulafehérvár, Szeben, addig a Twinger Domokoshoz, a magyarországi provinciális perjelhez címzett jelentés szerint Kolozsvár, Beszterce, Gyulafehérvár, Szeben, Brassó. Mindkét jelentés közös vonása, hogy ugyanazon öt középkori kolostor korabeli állapotát ismerteti, és a kolozsvári szerzeteskolostor bemutatásával kezd. Az elkövetkezendőkben a részletesebb, tehát a Domonkos-rend generálásához küldött jelentés útvonalát követve, három téma köré csoportosítva az információkat próbálunk meg rávilágítani Bartók Márton erdélyi útjának jelentőségére. Mivel Bartók elsődlegesen a hajdani domonkos templomok és kolostorok állapotáról számol be, hasznosnak tartjuk felvázolni ezen épületegyüttesek 16. század közepi helyzetét (amikor a szerzetesek kénytelenek elhagyni azokat), összehasonlítva azt a Bartók által megrajzolt képpel. Másodsorban bemutatjuk a domonkos szerzetesek távozása és a Bartók megjelenése közötti időszakban a domonkos épületegyüttesek által elszenvedett változásokat. Harmadsorban pedig ismertetjük Bartók Márton javaslatait és terveit a rend erdélyi jövőjével kapcsolatban. Az egyes kolostorokra vonatkozó adatok egy részét Iványi Béla ugyan közölte,¹⁴ de nem teljességében. Ezért is tartottuk fontosnak jelezni őket. A Domonkos-rend 18. század eleji erdélyi térnyerésének terveiről pedig tudomásunk szerint most tudósítunk először.

A jelentésből kimaradt kolostorok

A jelentésekből négy középkori kolostor (Alvinc, Székelyudvarhely, Szászsebes, Segesvár) közül kettő (Alvinc és Udvarhely) objektív okok miatt maradt ki Bartók frater útvonalából. Az okleveles anyagban 1300-ban felbukkanó alvinci Szűz Mária szerzeteskolostor Bartók Márton feltételezett utazásának idején, tehát 1718 nyarán már nem állt, helyén a 16. században kastélyt építettek. Míg országosan a rend a 16. század közepén indult hanyatlásnak, az alvinci kolostor esetében ez jó egy évtizeddel korábban bekövetkezett. 1532-ben ugyanis Kozár Miklós, a visegrádi fellegrvár várnagya kapja meg Alvinc és Borberek mezővárosokat a hozzájuk tartozó falvakkal együtt. Az 1552-ben Erdélybe kiküldött császári biztosok adatai arra engednek következtetni, hogy az alvinci domonkos kolostor átalakítása nemesi rezidenciává már hamarabb, Kozár idején elkezdődött, majd Fráter György alakította át kastéllyá. Az 1553-ban, Martinuzzi György meggyilkolását követően Sopronban lefolytatott „per”-ben Bornemissza Pál erdélyi püspök tanúsága szerint abban az időpontban a domonkosok temploma már félig romos álla-

¹⁴ Iványi Béla: *A Szent Domonkos-rend római központi levéltára*. Levéltári Közlemények 7 (1929). 1–30; Uő: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*. Hauptsächlich unter Benützung des Zentralarchivs des Dominikanerordens in Rom. Siebenbürgische Vierteljahrsschrift 62 (1939). 22–59, 241–256, 379–394; Uő: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*. Siebenbürgische Vierteljahrsschrift 63 (1940). 25–40. Iványinak a Magyar Domonkos Rendtartományt érintő kutatásairól nyújt összefoglalót Szőnyi Tamás: *Iványi Béla rendtörténeti kutatásai*. Tanítvány 7. 2(2001). 96–105.

potban volt, a kastélyá váló átalakítás munkálatai pedig hat évet vettek igénybe.¹⁵ A ma is álló kastély építése során az egykori kolostor megmaradt falait visszabontották és betemették, fekvése később feledésbe merült, így Bartók frater vagy nem tudott a létezéséről, vagy nem tartotta fontosnak megemlíteni, mivel a hajdani konventből már semmi sem állt.

Hasonló helyzettel találhatta szembe magát fraterünk Udvarhelyen, ahol szintén várat csínáltak a régi kolostorból a 16. század folyamán. Az egyetlen székelyföldi domonkos kolostornak mind alapítási ideje, mind patrocíniuma bizonytalan. A templom a hozzá tartozó kolostorral együtt a Csonka-várban állt. Nem tudni, mi indokolta a kolostornak a várba való beköltözését. A 16. század második felében a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc emlékirataiban már úgy emlékszik meg a kolostorról, mint amelyet a vár építésére használtak fel. Az 1630. évi várléltár felvételekor az épületrészek megnevezésében még ráismerhetünk a 15. század végi kolostor egyes részeire, mert a megfogalmazás egy középkori kerengős kolostorudvar átalakítását érzékelteti. A 17. században tehát a domonkos barátok kolostorát már nagymértékben átalakították. A kolostor épületét véglegesen a 19. század végén bontották le.¹⁶ Mindebből az szűrhető le, hogy Bartók frater idejében a templom még állt, s a kolostor is, igaz, nagyon átépítve. Valószínűnek tartjuk, hogy a konvent használhatatlansága miatt maradt ki e kolostor a frater útvonalából. Feltűnő ugyanis, hogy azokról a helyekről ír, ahol a konventek viszonylag jó állapotban álltak, s így még élhetett a remény, hogy a rend visszakaphatja azokat.

Szászsebes és Segesvár domonkos kolostorainak és templomainak kimaradása Bartók Márton jelentéseiből nem egészen tisztázott. Csak feltételezéseinket fogalmazhatjuk meg e két konventtel kapcsolatban, Bartók frater ugyanis semmilyen utalást sem tesz kimaradásuk indoklása végett. Úgy tűnik, hogy e két helyen Bartók idejében a domonkos kolostorok rossz állapotban voltak, gyakorlatilag lakhatatlanok. Szászsebesen a templom viszonylag jó állapotban volt, a konvent már kevésbé, az épület megszenvedte a lakatlanságot. Segesvár esetében, bár csak a templomról tudjuk biztosan, hogy jelentős károkat szenvedett az 1676-os nagy tűzvész idején, valószínűnek tartjuk, hogy a konvent is megsérült, javítására pedig Bartók erdélyi útjáig még nem került sor. A konventek fizikai állapota és talán az a célkitűzés is, hogy első körben csak a kiemelten fontosakat szerzik vissza, magyarázhatja meg, miért maradt ki fraterünk jelentéséből Szászsebes és Segesvár.

A nagy valószínűséggel a 14. században emelt szászsebesi domonkos kolostort, melynek egyes információk szerint Szent Miklós volt a patrocíniuma, 1539–1540 körül (más adatok szerint 1560-ban) hagyhatták el a domonkos barátok. A város északkeleti részében, a várfal saroktornyának közelében fekvő, romos állapotú épületegyüttes 1731-ben került a ferencesek kezébe, akik 1740-ben Mária Terézia támogatásával építették át. A jelentős barokk átépítések következtében a keletelt középkori teremtemplomból csak a felmenő falak és a támpillérek ma-

¹⁵ Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 27–29; Kovács András: *Az alvinci kastély*. Korunk 8 (1971). 1169–1173; Rusu, Adrian Andrei: *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos (Documente de cultură materială din Transilvania secolelor XIII–XVIII)*. Cluj-Napoca–Satu Mare 1998; Uő: *A Glimpse into the Inner Life of a Transylvanian Monastery. The Dominican Monastery of Vințu de Jos (Alba County)*. In: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Edited by Maria Crăciun and Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca 1998. 13–21; Uő: *Un ansamblu de monumente medievale dispărute la Vințu de Jos (jud. Alba): mănăstirea dominicană și castelul Martinuzzi (rezultate preliminare ale cercetărilor arheologice)*. Revista Monumentelor Istorice 1998. nr. 1–2. 36–48; Salontai, Mihaela Sanda: *Mănăstiri dominicane din Transilvania*. Cluj-Napoca 2002. 260–294; Lupescuné Makó Mária: *A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára*. Történelmi Szemle XLV(2004). 3–4. 348–350.

¹⁶ *Maros-Vásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memorialéja*. Erdélyi Történelmi Adatok. I. kötet. Szerkesztette Mikó Imre. Kvár 1855. 71; Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Buk. 1981. 312–316; Iványi Béla: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*. Archives des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 50 (1941–1944). 561–562; Lukinich Imre: *Az udvarhelyi vár története*. Erdélyi Múzeum 20 (1903). 425–446; Salontai: *Mănăstiri dominicane...* 190–200; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 381–382.

radtak meg. Felépítése a szokásos sémát követi: hajója négy boltszakaszból, szentélye két boltszakaszból áll, és poligonális (8/5) apszisban végződik. A kolostor a templom északi oldalához csatlakozik, és mindössze emeletes keleti szárnya áll. Lehetséges, hogy eredetileg is csak egy szárnnyal rendelkezett. A földszinten bizonyára a sekrestye, káptalanterem, refektórium és konyha volt kialakítva, alattuk pincével. Az emeleti, valószínűleg boltozott helyiségeket erősen átalakították, eredeti formájuk nem kivehető.¹⁷ Jelenleg a város katolikus plébániatemplomként működik. Következésképpen Bartók frater Szászsebesen jártában egy még álló templomról és egy rossz állapotban levő kolostorról számolhatott volna be.

Hasonló a helyzet Segesváron. A 13. század óta, az egész középkoron át fennálló és működő Szűz Mária szerzeteskolostort 1545 után hagyták el a domonkosok. A templomot a lutheránusok vették át, a kolostor pedig a városi tanács kezelésébe ment át. A ma is álló (evangélikus) templom, bár az idők folyamán többször átépítési és javítási munkálatok folytak benne, még jól őrzi középkori stílusjegyeit. A domonkos barátok temploma és kolostora a Vár keleti oldalán feküdt, a várfal és az Óratorony közelében. A jelenlegi templom a 15. század végi és 16. század eleji építkezések, illetve a 18. század végi átépítések eredménye. A hajó négy, nyújtott szentélye két boltszakaszból áll, a kettő találkozásánál szentélyrekesztő húzódtott. A szentély poligonális (8/5) apszissal zárul. A templom megszenvedte az 1676-os nagy tűzvészt, főleg a hajó boltozata sérült meg. Az 1680–1682 között történt újjáépítés során a hajó boltozatát barokk stílusban átépítették (jezsuita hatás érezhető). Ekkor a templombelső is jelentős barokk változásokon esett át. A kolostor a templom északi oldalához csatlakozott. Ennek mindössze a templomhoz közvetlenül kapcsolódó részei maradtak meg, elsősorban a sekrestye és a mellette fekvő helyiség, mindkettő késő gótikus boltozattal. A 16. század elején bővítési munkálatokon átesett kolostorról feltételezhető, hogy, akárcsak a templom, megsérült az 1676-os tűzvész alatt. A konvent épületét 1886-ban bontották le.¹⁸ Következésképpen a segesvári Szűz Mária domonkos templom (átépítve) és kolostor (kérdéses, hogy milyen állapotban) Bartók idejében még állt.

Az sem egészen világos, miért maradtak ki Bartók frater beszámolójából az apácakolostorok. Erdélyben a középkor végén öt női kolostora volt a Domonkos-rendnek, sokszor a legnagyobb és legtekintélyesebb szerzeteskolostorok közvetlen közelében, vagyis: Brassóban, Besztercén, Szebenben, Kolozsváron és Segesváron. Kérdéses, ha már öt hely közül négyben járt, miért hagyta ki Bartók frater a zárdák meglátogatását. Talán elsődlegesen a szerzeteskolostorok visszaszerzését tartotta szem előtt. Másfelől, ha a középkori példát vesszük alapul, a domonkos nővérek jóval később jelennek meg Erdély vallásos palettáján, mint az ugyanazon rendbeli szerzetesek. Ezt legszemléletesebben a rend középkori erdélyi szereplése támaszthatná alá. Míg a kilenc középkori szerzeteskolostor közül négy már 1300 előtt létezett (Szeben, Gyulafehérvár, Segesvár, Alvinc), addig az öt apácakolostor a 15. század második felében bukkan fel az okleveles anyagban. A Domonkos-rendi apácák tehát jóval később jelentek meg azokban a vá-

¹⁷ Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 560–561; Salontai: *Mănăstirea dominicană din Sebeș (jud. Alba). Ars Transsilvaniae*, vol. 6. 1996. 27–32; Salontai: *Mănăstiri dominicane...* 201–208; Streitfeld, Theobald B.: *Das Mühlbacher Dominikanerkloster*. Siebenbürgische Vierteljahrsschrift 58. Jahrgang. 1935. nr. 1–2. 58–68; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 376–377.

¹⁸ Borbély Andor: *Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból*. Erdélyi Múzeum 48 (1943). 202–203. (Segesvár látképeivel, a város és a vár alaprajzával); Fabritius, K[arl]: *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg*. Archives des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 5. Band. 1861. Heft 1. 1–40; Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 545–560; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 371–375; Lupescu Makó Mária: *Death and Remembrance in Late Medieval Sighișoara (Segesvár, Schässburg)*. Caiete de antropologie istorică 3 (2004). 1–2. 93–106; Salontai: *Unele observații privind arhitectura mănăstirii din Sighișoara*. Acta Musei Napocensis, vol. 35–36/II. 1999. 347–357; Uő: *Mănăstiri dominicane...* 228–257.

rosokban, ahol már korábbi időtől fogva megtelepedtek a domonkos szerzetesek. A 18. század elején a legfontosabb hajdani templomok és kolostorok visszaszerzése tűnhetett elérhetőnek, az apácakolostorok ügye nem volt a rend prioritása. Egyedül talán Brassóban tekintette meg az apácakolostort.

Bartók Márton erdélyi útja

1. állomás: Kolozsvár

Úgy tűnik, Bartók frater Kolozsvárról indult jelentéstevő útjára. A domonkos barátok a 14. században telepedtek meg Kolozsvár legrégebb városnegyedében, az Óvárban. Templomukról – mely feltehetőleg azonos lehetett a régi óvári plébániával – az első adat 1397-ből való. Ekkor az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát között Szentbenedek birtok erőszakos elfoglalása ügyében a tanúk esküt tettek a domonkosok Szűz Mária kolostora sekrestyéjében, Szent Domonkos oltára fölött.¹⁹ A középkor folyamán a konvent tekintélyes adományokban részesült a kolozsvári polgárok és az erdélyi nemesség jóvoltából. A 15. században és a 16. század elején többször átépítették.

A reformáció és Fráter György halála 1551 decemberében nem várt eseményeket indított el Kolozsváron. Mindjárt a Barát halálhírét követő napokban a hitújítással rokonszenvező két pap annyira felizgatta a tömeget, hogy az megrohanta a domonkosok és a ferencesek kolostorát, javaikat felprédálta, könyvtárukat kifosztotta, a szerzeteseket kiűzte a városból.²⁰ A Marosvásárhelyen, december végén ülésező rendek elhatározták magukat a felekezetek kölcsönös türelmét előíró 1550. évi végzések ilyen megsértésétől, tiltották a polgárokat hasonló cselekedetektől, és elrendelték, hogy a város fogadja újra falai közé a domonkosokat és a ferenceseket, az okozott károk felől pedig egyezzen ki velük.²¹ Castaldo meg is fenyegette az előtte magyarázkodó kolozsvári bírót, hogy ha nem állítanak helyre mindent úgy, amint volt, illetve nem bocsátják vissza a szerzeteseket a kapukon, a város falain keresztül is visszaviszi őket katonáival.²² Jóllehet a város – a rendektől és Castaldótól szorongattatva – kiegyezett a károsult szerzetesekkel, I. Ferdinánd 1552 áprilisában kelt parancsából mégis úgy látszik, hogy a barátok addig nem kaptak elégtételt.²³ Ekkor azonban a Habsburg-hatalom még elég erős volt Erdélyben ahhoz, hogy Kolozsváron rendet teremtsen, és megfékezze az elszabadult indulatokat. Amikor azonban Ferdinánd feladni kényszerült Erdélyt, és Castaldo is elhagyta az országot, a Habsburg-hatalommal azonosult katolikus egyház intézményeinek helyzete válságosra fordult. A domonkosok 1551. évi kiűzését követő megtorlások miatt a város lakossága türelmetlenül leste az alkalmat a végső leszámolásra. Ez tüstént be is következett, amikor az országgyűlés a hitújítók legfőbb patrónusának tekintett Petrovics Pétert Izabella királyné visszaérkezéséig helytartónak választotta. 1556. március 15-én így kiűzték a domonkosokat és ferenceseket kolozsvári kolostorukból, a következő napon pedig mindkét helyről eltávolították a szentek képeit, szobrait és elégették azokat.²⁴ 1556. április 26-án a Kolozsvárt tartott országgyűlés feloszlátja a szerzetesrendeket, vagyonukat szekularizálja.²⁵ A domonkosok többet nem térnek vissza Erdélybe.

¹⁹ Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 342.

²⁰ Fabritius Károly: *Oklevelek a magyarországi reformatio korából*. Történelmi Tár 1881. 675–676; EOE I. 383; Barabás Samu: *Erdély történetére vonatkozó regesták*. Történelmi Tár 1892. 658.

²¹ EOE I. 383.

²² Barabás Samu: *Erdély történetére vonatkozó regesták*. 440.

²³ Fabritius: *Oklevelek...* 675–676.

²⁴ Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I. kötet. Bp. 1990. 88.

²⁵ EOE I. 484. Vö. 557.

Az épület akkor is pusztán állott, amikor Izabella királyné 1556 őszén Lengyelországból Erdélybe hazaérkezett. Mivel pedig akkor Gyulaféheváron az üres püspöki palota – hova költöznie kellett – még nem készült el, kilenc hónapra egész udvarával ide szállott. Szintén Izabella királyné volt az, aki rendelkezett a domonkosok javait illetően. 1557 áprilisában a kolozsvári Szent Erzsébet és Szentlélek isptályoknak adományozza a kolozsvári domonkosok birtokában volt javakat. A kolostor épületét az 1556 novemberében Kolozsváron tartott országgyűlés iskolának rendelte.²⁶ Az itt létesített iskola fenntartására Kolozsvár dézsma-negyedét adományozta Izabella királyné. Ezt az iskolát aztán 1568-tól 1693-ig az unitáriusok tartották kezükben. A templom épülete a hitújítás időszaka alatt gyakrabban cserélt gazdát, mint a kolostor épülete. Először a lutheránusok kezén volt, tőlük rövidesen átvették az unitáriusok, akik 1608-ig tartották benne istentiszteleteiket. A 17. század elején, 1609-ben a templomot Báthori Gábortól a reformátusok kapták meg, majd saját költségén renováltatja. Egy évvel később a volt kolostor északi és déli részét is birtokba vehették. A klostrom díszes ebédlőterme vagy refektórium a ebben az időben az iskola díszterméül szolgált, s a tanulók nemegyszer tartottak benne színházi előadásokat is. Ez a rész is a református iskolához tartozott. Az iskolaként használt épület középső része maradt az unitáriusoké. A régi kolostor épületében a szász reformátusok is kiharcoltak maguknak egy termet az istentiszteletek megtartására. A kolostor-iskola északi emeleti részében még János Zsigmond idején kialakított nagy termet istentisztelet célját szolgáló imateremmé alakították át. A szászok az 1568. évi unióra hivatkoztak, amikor követelésüket megfogalmazták, miszerint joguk van az anyanyelvű istentisztelethez, akárcsak a magyar reformátusoknak. Segesvári Bálint kolozsvári polgár történeti feljegyzéseiben még pontosabban beszámol az eseményről: eszerint 1628. október 2-án „foglalák el az kálvenisták az felső Appellatiumot az fejedelem akaratóból az szászok számára, az kinek harminc ablaka vala; azt pedig foglalták el az cementes Filstich Péter, szász natión és Kassai István (fejedelem tanácsosa volt mind az kettő, Kolozsváratt lakoztak), magyar natión, és az ő tanácsolásokból addig futották az fejedelmet, míg nem meg kellett engedni”.²⁷ Még ugyanazon év decemberében sor került az első istentiszteletre. Segesvári Bálint szerint „prédikállott először az Appellatiumban az szászoknak amaz hűtitagadó Adamus Gitschner, hídelvi fiú, az ki igazi hűtit megtagadá és kálvenistává lőn, mindeneknek csúffjává tevő magát érette.”²⁸ Következésképpen a régi domonkos kolostor épületében a magyar és a szász reformátusok, valamint az unitáriusok kaptak helyet.

I. Lipót 1690-ben kiadott *Diplomája* Erdély korábbi önállóságát megszüntette ugyan, de belső közhatalmi önállóságát biztosította. A *Diploma Leopoldinum* után az erdélyi katolikus egyház megerősödött. Megteremtődött a lehetősége a katolikusok óvári jelenlétének is. A templomot a katolikusokat képviselő Erdélyi Római Katolikus Státus kapta vissza a királytól. A Státus a jezsuitákra bízta a templomot, arra való tekintettel, hogy helyben vannak, és a kolozsvári katolikus hívőknek régóta ők a papjaik. A református kézen levő templomot és a kolostorban működő unitárius iskolát 1693 októberében adták át a jezsuitáknak. Mivel a Habsburg-uralom 1690-től egész Erdélyre kiterjedt, nemsokára ezt az egész épületegyüttest is kivették a protestánsok kezéből, s 1693 őszén a templomot és az iskolát a jezsuita rendnek adták át, mely aztán mindaddig birtokolta, míg 1725-ben átköltözhetett az akkorra elkészült új rendházba és templomba. 1693-ban az osztrákok nyomásának engedve az unitárius iskola kénytelen ki-

²⁶ EOE II. 11.

²⁷ *Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606–1654)*. In: *Kolozsvári emlékirók, 1603–1720*. A bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította Bálint József. A forrásokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Pataki József. Buk. 1990. 157.

²⁸ Uo.

költözni az óvári kolostorépületből, melyet I. Lipót a jezsuitáknak adományoz, és ide rendezik be akadémiájukat. 1693. október 10-én tartják a reformátusok utolsó istentiszteletüket az óvári templomban, utána kénytelenek azt átadni a katolikusoknak. Az éppen csak megindult óvári katolikus életet erőteljesen sújtotta az 1697 májusában bekövetkezett nagy tűzvész. 1698. november 17-én nyitják meg a jezsuiták az óvári – volt Domonkos-rendi – kolostorépületben újjászervezett főiskolájukat. A 18. század elején a jezsuiták telket vásárolnak a Farkas és Belső-Torda utcák találkozásánál, s ide építtetik fel templomukat, Kolozsvár és Erdély első barokk templomát, kollégiumukat és fiúnevelő intézeteiket. 1725–1727-ben költöznek át az Óvárból. 1716. március 30-án a katolikusok osztrák katonai segédlettel visszafoglalják a főtéri templomot az unitáriusoktól. Két évvel később az Óvárból a főtéri épületekbe költözött unitárius iskolát ezekből is kiutasítják. Látható tehát, hogy az 1710-es évek második felében erős rekatolizációs hullám söpört végig Kolozsváron, talán nem véletlen, hogy Bartók ezt a kedvező momentumot próbálta kihasználni. 1725 májusában felszentelik az új jezsuita templomot, a következő hónapban pedig az erdélyi püspök átadja az óvári templomot és a rendház egy részét a ferenceseknek. Azért csak egy részét, mert a jezsuiták csak rendre költöznek ki az óvári kolostorból. Utána tizenöt éven keresztül, 1728 és 1743 között folyik az óvári templom barokk átépítése. Ekkor a templomot a kolostorral a ferencesek vették át, és napjainkban is a kolostorhoz tartozó templom Ferenc-rendiként él a kolozsváriak tudatában.²⁹

Úgy tűnik a Domonkos-rend a katolikus restauráció megindulása óta kereste annak lehetőségét, hogy visszatérhessen Kolozsvárra. Első gondolatuk – magától értetődően – egykori ősi helyük, az óvári kolostor volt. Ennek visszaszerzésére tett kísérletük, Bartók Márton révén, csődöt mondott. Talán azért is sikertelen volt, mert akkor már a ferencesek nézték ki maguknak az óvári templomot a kolostorral együtt.³⁰ Ezt bizonyítja, hogy 1717-ben a ferencesek már tárgyalásokat folytattak a jezsuita renddel az óvári templom megszerzéséért. A tárgyalásokat semlegesítette az újonnan kialakult helyzet, ugyanis a jezsuiták új templomának felépítése után a Státusra visszaszállt óvári kolostort a templommal együtt a ferencesek kapták meg. A közvetlen úton történt átadást 1727 szeptemberében követte a teljes jogú birtokba helyezés. Hogy a domonkosok lemaradtak, talán azzal is magyarázható, hogy nem volt állandó helyi képviselőjük, aki ügyüket felkarolta és a megfelelő helyeken képviselte volna.

A ferencesek elég rossz állapotban vették át a templomot. Boltozatának nagyfokú elgyengülését bizonyára az 1697. évi tűzvész idézte elő, amelyet a jezsuiták kijavítottak ugyan, de az csak ideiglenes jellegű lehetett. A súlyos helyzet felszámolására két lehetőség adódott: vagy megjavítják, vagy újjáépítik a templomot. A nagyfokú romlás lényegében eldöntötte a választást, és az egész templom, illetve a kolostor egy részének a teljes átépítésére került sor, immár barokk stílusban, a korszak művészeti irányzatának megfelelően. Annak előtte már a jezsuiták is végeztek bizonyos átalakításokat mind a templom, mind a kolostor épületében. A kolostor-

²⁹ Borbély: *Erdélyi városok képeskönyve...* 201–202. (Kolozsvár látképével, a város és a vár alaprajzával); Entz: *Erdély építészete a 14–16. században...* 342–345; Eszterházy János: *A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferencziek egyházának történeti és építészeti leírása.* Magyar Sion 4 (1866). 582–624; Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 247–256, 379–393; Lux Kálmán: *A Kolozsvári Szentferenc-rendi kolostor épülete.* Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve (Jahrbuch der Ungarischen Archäologischen Gesellschaft) 1(1920–1922). 129–139; Pascu, Ștefan – Marica, Viorica: *Clujul medieval.* Buc. 1969. 26, 38–41; Salontai: *O restaurare în spiritul doctrinei unității de stil. Claustrul mănăstirii dominicane din Cluj.* In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania.* Szerkesztette Kiss Imola, Szöcs Péter Levente. Satu Mare 1999. 121–134; Uő: *Mănăstiri dominicane...* 144–186; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 362–369.

³⁰ A ferencesek eredetileg Farkas utcai hajdani épületeiket próbálták visszaszerezni, sikertelenül, ugyanis Károly lotaringiai herceg, I. Lipót császár biztosa már 1687-ben megerősítette a reformátusokat a templom birtokában.

ban például az emeleti helyiségeket tanuló- és hálótermekké, valamint ebédlővé alakították át. Most ezeket is a ferences rendi előírásoknak megfelelő formába kellett hozni.

1718-ban Bartók frater eléggé rossz állapotban láthatta az óvári hajdani domonkos kolostort és a templomot, ugyanis azt írta, hogy az épületegyüttes kietlen, pusztá voltá nagyon megkönnyeztette. Valószínűleg még az a kép tárulhatott Bartók elé, amit az 1697-es tavaszi nagy tűzvész okozott. A város nagy részével együtt akkor ez a templom is leégett. A jezsuiták befedték ugyan, de mikor 1725 júniusában átadták a ferenceseknek, ezek nagyon gyenge állapotban kapták meg. Elképzelhető, hogy a jezsuiták, tudván, hogy a közeljövőben elköltöznek új házukba és templomukba, nem áldoztak a megsínylett épületre. Bartók már tudja, hogy a jezsuiták költözni fognak, sőt azt is, hogy ők nem a hajdani „tulajdonosoknak”, vagyis a domonkosoknak, hanem a ferenceseknek kívánják átadni az óvári épületegyüttest. Leírja, hogy a hajdani konventben „tudományos szeminárium” működik, az emeletén pedig egy harminc, a másik jelentés szerint huszonnégy férőhelyes hálószobát alakítottak ki a szeminaristák számára. Ugyanakkor egy gabonátárat is csináltak a kolostor egyik szárnyában. Talán mert még útja elején volt, mindenképpen úgy tűnik, Kolozsváron a legaktívabb Bartók szerzetes. Meglátogatta a város bíróját is a konvent és templom visszaszolgáltatása ügyében. A város előjárója támogatásáról biztosította, sőt azt is hozzátette, hogy Kolozsvár polgárai szívesebben látnák őket, a domonkosokat visszaköltözni az Óvárba, mint a ferenceseket. Meglátogatta még Nikola urat is, akinek a családja, Bartók szerint, a konventet a domonkosoknak adta és támogatásáról biztosította. Valószínűnek tartjuk, hogy itt elírásról van szó, és a Mikola család valamelyik tagja húzódik meg e név mögött. Hogy Bartók úgy tudja, a Mikola család a kolostor alapítója, ez azzal magyarázható, hogy 1521-ben a család komoly támogatásban részesítette a domonkosokat. Ez évben ugyanis néhai Szamosfalvi Mikola Ferenc fiai, István és László az apjuk és néhai idősebb Somkerekai Erdélyi János által a domonkosok óvári temploma oldalához Szűz Mária tiszteletére építeni kezdett kápolna befejezésére és az ott lelki üdvükért mondandó misékre a szerzeteseknek adták Szamosfalva és Dezmér határán a Nagyvölgyi-tó nevű halastavat, az ettől keletre eső szomszédos földet és a tó végén levő hegyen elterülő Fügöcsérjeje liget felét. A domonkosok kötelesek a kápolnában Erdélyi János által elrendelt misét Mikola Ferenc, István és László, valamint egész családjuk üdvösségéért is elmondani. Ezenkívül egy másik misét is mondjanak hetenként a halottakért, Mikola István és László halála napját jegyezzék be kalendáriumukba, és azok évfordulóján a misében emlékezzenek meg róluk.

A konvent javairól is említést tesz röviden Bartók szerzetes. Mint feljebb említettük, Izabella királyné a kolozsvári ispotályok között osztotta fel a konvent javait, ezzel szemben Bartók úgy tudja, hogy azokat jelenleg az eretnek unitáriusok bírják.

Bartók szent helyként írja le a kolozsvári kolostort. Elbeszéli ugyanis, hogy kb. hat héttel érkezése előtt a szeminaristák ismét látták, hogy a földből felbuzgott a vér. Azért ismét, mert már egy évvel és három évvel korábban is sor került erre a csodára. A frater szerint a Domonkos-rend szent mártírjainak vérének látták a jezsuita szeminaristák.

Bartók Márton rendi öntudatát bizonyítja, hogy következetesen a „mi kolostoraink”-ról, a „mi templomaink”-ról ír, amelyeket a rend javainak tekint. A restitúciót sürgeti, mely által a rend visszakaphatná igazságtalanul elvett javait.

2. állomás: Brassó

Kolozsvárról Brassóba vezetett Bartók frater útja. Úgy tűnik, egyedül Brassóban a hajdani domonkos apáca kolostort is megtekintette. Erre utal ugyanis az a megjegyzése, hogy egykoron itt több mint 100 szerzetes és apáca tartózkodott. Talán az épületek méreteiből indult ki Bartók

frater, amikor valószínűsítette az ott lakók számát. Tény, hogy Fabri 1524-es feljegyzése szerint Brassóban 31 szerzetes és 32 apáca tartózkodott.³¹

Ami egészen rendkívüli Bartók leírásában, az az egykori domonkos templom képeire vonatkozik. Az egykori domonkos templom kapuja fölött a legszentebb rózsafüzér királynője, Mária koronás képe volt látható, mellette jobbra Szent Domonkos, balra pedig Aquinói Szent Tamás képe. A jezsuiták azonban ezeket átfestették saját szentjeikkel, Loyolai Szent Ignáccal és Xavéri Szent Ferencsel. Azt is megjegyzi, anélkül hogy részleteznék, hogy a konvent falain még láthatóak más Domonkos-rendi szentek képei. Ezeket két évvel ezelőtt sikerült megújítani. Hozzáteszi: a jezsuiták eléggé rossz állapotban kaphatták vissza a lutheránusoktól a templomot, ugyanis a padlón és az orgonán kívül semmit sem állítottak helyre. Bartók nagyon nehezményezi, hogy a Domonkos-rend szentjeinek képeire nem fordítottak olyan nagy figyelmet, mint a padlóra meg az orgonára. Akárcsak Kolozsváron, itt is megemlékezik a konvent javairól, pontosabban arról a hét telekről, amelyek régen ugyan nem, de ma Brassó városához tartoznak. Érdemes felfigyelni Bartók második jelentésbeli fogalmazására. A magyarországi provinciálishoz címzett jelentésében ugyanis úgy fogalmaz, hogy a rend javait nem „a mi ellenségeink, a jezsuiták bírják, hanem Brassó városa”. Bartók frater nem minden esetben érzelemmentes megnyilvánulása ez esetben nagyon is valós korabeli állapotra vet fényt. A rekatolizáció korában vagyunk, éppen egy erős hullám közepén, amikor a katolikus egyház rendjei a restitúcióért küdenek. Bizonyított, hogy a rekatolizáció kérdése a rendek körében nemcsak a lelkek restitúciójáért, hanem a hajdani jogos vagy jogosnak vélt javak birtoklásáért is folyt. Ennek a harcnak két erős küzdőfele volt, a jezsuita és a ferences rend. A kettejük közötti harc olyannyira élessé vált, hogy egy adott ponton már a rekatolizációnak mint folyamatnak a sikerét veszélyeztette. A Bartók által használt kifejezés is erre a harcra utal. Úgy tűnik azonban Bartók Márton jelentéseit figyelembe véve, hogy ha rövid időre is, ebbe a harcba a Domonkos-rend is bekapcsolódott, de távolról sem ért el olyan sikereket, mint másik két vetélytársa. A hét brassói telekről a domonkosok sohasem mondtak le, s bár a jezsuiták két éve a konventet elfoglalták, e javakat azonban nem, így azok még mindig a domonkosok tulajdonához tartoznak. Ez a megállapítása teljesen egybecseng a szakirodalommal, mely szerint a javak 1716-ban kerültek a jezsuiták birtokába.

Jelentései vége felé Bartók frater ismét szóba hozza a brassói konventet. Itt már a visszaszerzés utáni terveiről értesülünk. Azt állítja ugyanis a frater, hogy ha a Domonkos-rend visszakapná a brassói konventet javaival együtt, rögtön fel lehetne állítani a noviciátust, ahova az egész Magyar Királyságból is jöhetnének az újoncok. Bartók azt is tudni véli, hogy már 24 (a másik jelentés szerint 26) olyan hívő jelentkező van, aki itt szeretne novícius lenni. A noviciátus felállításának azonban – és itt ismét Bartók frater a nyomaték kedvéért – elengedhetetlen feltétele a rend régi javainak visszaszolgáltatása. Úgy tűnik tehát, a brassói hídfő kiépítését nagyon is fontosnak tartotta Bartók frater a Domonkos-rend erdélyi helyzetének megerősítése szempontjából. Elképzelése szerint itt lenne a rend erdélyi központja, s innen kiindulva kellene visszaszerezni a többi volt domonkos kolostort. Ugyanakkor a brassói kolostor jó kiindulópont lehetne a Moldva és Havasalföld irányába indítandó misszióknak is.

Brassóban a 14. század első felében jelentek meg a koldulórendek. A Domonkos-rend barcelonai nagykáptalanja 1323-ban engedélyezte egy kolostor építését Brassóban. A munkálatok lassan haladtak előre, ezért a pápa 1327-ben a rend támogatására szólítja fel a brassói ispánt. Nem tudjuk, hogy eleget tett-e a pápai felszólításnak. Tény, hogy 1342-ben a Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt épület még nem készült el teljesen. A kolostor az egész középkor folyamán

³¹ Fabritius: *Zwei Funde...* 26, 31–32.

élvezte a brassói polgárok támogatását. Ezt a nagyszámú kegyes adomány is bizonyítja. Az 1460-as évek kezdetére a brassói kolostor is, hasonlóan másokhoz, obszervánssá vált. A domonkosok Brassóból való eltávozását valószínűleg Luther tanainak gyors elterjedése idézte elő. 1545-ben már biztosan nem voltak ott. 1547-ben kolostorukat a városi tanács vette át, amely rögtön hozzá is látott a felújítási munkálatokhoz a kolostor épületében. A templomot kezdetben raktárnak használták, később a lutheránus híveké lett. Az épületegyüttest a 18. század eleji városképeken is ábrázolják a vár északi részén elhelyezkedő Szent Péter-kapu mellett. 1716-ban az egész együttest a jezsuiták kapták meg, akik a nagyon rossz állapotban levő templomot 1770-ben lebontották, s helyébe újat emeltek.³²

3. állomás: Beszterce

Brassóból Besztercére vezetett Bartók Márton útja. Itt ugyan nem várták jezsuiták, de a domonkosok hajdani konventjét időközben a piaristák szerezték meg. Bartók frater leírása szerint négy vagy hat piarista atya működteti a hajdani kolostorban berendezett iskolát. A templomról nem tesz említést, a visszaszerzés ügyében pedig azt mondja, hogy a piaristáktól könnyen vissza tudnák szerezni ezeket az épületeket, ha öfelsége a császár Bécsben ezt egy mandátumban elrendelné.

A besztercei domonkos kolostort Bernard Guy említi elsőként, aki a magyarországi domonkos provincia kolostorainak listáját állította össze 1303-ban. Eszerint a prédikáló testvérek rendjének Erdélyben létezett egy kolostora Besztercén is (az összeírásban *Hystrice* név alatt fordul elő). A Domonkos-renden belül kialakuló obszerváns irányzat a besztercei Szent Kereszt-konventet sem kerülte el; a kolostor megreformálásának időpontja 1477 körülre tehető. Ezzel az irányzattal hozható kapcsolatba a rózsafüzérről elnevezett vallásos társulatnak a megjelenése is, mely a domonkosok irányítása alatt működött. Talán az obszervanciának tudható be az is, hogy 1485 és 1523 között a kolostor nagyszámú adományban és végrendeleti hagyatékban részesült. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy e periódusra esik ezen egyházi intézmény épületeinek felújítása. Ezt bizonyítják a sok esetben kimondottan erre a célra szánt adományok.

A 16. század második évtizedére a viszony a város és a barátok között ismét megromlott. Az okot a városi tanács szolgáltatta, amely egy új összekötő út építése céljából a domonkos kolostor falának egy részét szándékozta feláldozni. Szapolyai János közbelépésére volt szükség a domonkosok jogainak tiszteletben tartásához. Tíz évvel később sem volt jobb a helyzet, ekkor arról értesülünk, hogy a város tanácsa adó fizetésére akarta kötelezni a barátokat. 1543-ban a barátok fürdőházának eladásáról tudósítanak, 1553-ban pedig a kolostor földjeinek megmunkálási díjáról ad számadást Lőrinc barát. Ez mutatja, hogy a kolostor ekkor még működő intézmény. Felszámolására 1556 elején kerülhetett sor, ugyanis egy tíz évvel később kelt birtokadományozási oklevélből kiderül, hogy az adományként előforduló legelő 1556-ig a Szent Kereszt-konvent tulajdonában volt. Az ebben az évben megtartott kolozsvári diéta határozatainak értelmében a konvent vagyonát megosztotta egymás között a besztercei városi tanács és az erdélyi fiskus. Az épületeket a város magtárként használta 1720-ig, amikor az osztrák hatóságok a piaristáknak engedték át. Itt az az érdekes, hogy a szakirodalom szerint 1720-ban került a piaristák kezébe a hajdani domonkos templom és kolostor, Bartók szerint pedig már 1718 nyarán is ott volt pár piarista atya. Talán arról lehet szó, hogy hivatalosan a piaristák valóban csak

³² Borbély: *Erdélyi városok képekönyve...* 202. (Brassó látképével és elővárosának alaprajzával); Entz: *Erdély építészete...* 253–257; Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 42–59; Salontai: *Mănăstiri dominicane...* 125–139; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 355–358.

1720-ban jutottak a hajdani domonkos együttes birtokába, gyakorlatilag azonban már hamarabb elfoglalták azt. Valószínűleg Bartók frater is azért volt annyira bizakodó a visszaszerzése tekintetében.

A kolostor a város déli részén, közvetlenül a városfal mellett, azon belül feküdt. A templom falán még látható volt egy 1490-es évszám is, ami az átépítésére utalhatott. Ehhez az átépítéshez kapcsolódik a város legjobb vizét adó kút feletti kútház is 1487-es évszámmal datálva. A szegények otthona, jelenleg pedig az öregek otthona működik a kolostor fennmaradt, de nagyon átépített nyugati szárnyában.³³

4. állomás: Gyulafehérvár

Besztercéről Gyulafehérvárra távozott Bartók frater, az ősi püspöki városba – ahogy ő nevezi. Akárcsak Beszterce esetében, itt is a császár segítségének hiányát fájlatja. Ennek ellenére megkapó optimizmusa a hajdani domonkos kolostorok visszaszerzésének ügyében, amely abban nyilvánul meg, hogy gyakran hangoztatja ama véleményét, miszerint egy császári mandátummal akadálymentesen juthatnának elveszett javaik birtokába. Gyulafehérvárral kapcsolatban sem igen bőbeszédű a frater. Feltűnő azonban, hogy bár más konventek esetében nem kíméli kemény kritikájától a jezsuitákat mint utódaikat, itt szó sem esik róluk. Annyit jegyez meg, hogy hajdan a rendnek Gyulafehérváron két konventje és egy rezidenciája volt, ma azonban csak egyről tudja, hogy áll a várban. Ez az egy épület valószínűleg a hajdani domonkos konvent, amelyet a protestánsok, később pedig, Bartók idejében, a jezsuiták iskolaként használtak. Erről azonban Bartók frater nem tesz említést. Közlésének másik része, miszerint a rendnek lett volna itt még egy konventje és egy rezidenciája, nem felel meg a valóságnak. Egyetlen forrással sem rendelkezünk, amely a középkori Szűz Máriának szentelt domonkos szerzeteskolostoron kívül említene még más, e renchez tartozó házakat. Feltételezhetjük, hogy – rendjének nagyságát emelendő – a hajdani ágostonos remeték kolostorát is domonkosként tüntette fel a jó szerzetes. Gyulafehérvár kapcsán még csak annyit jegyez meg, hogy amíg a Domonkos-rend Erdélyben volt, a rend tagjai közül kerültek ki a püspökök, ami ismét túlzásnak minősíthető.

A gyulafehérvári domonkosok Szűz Máriáról nevezett rendháza a Várban, a székesegyház-tól északkeletre feküdt. Feltehetőleg a 16. század közepén szűnt meg. 1553-ban említik utoljára a források. Ez évben a rend Rómában megtartott nagykáptalanja elfogadta a Gyulafehérvárról elköltözni szándékozó konvent új megtelepedési helyét. Sajnos, arról nem beszélnek a források: miért kellett a konventnek új helyet keresnie, melyik volt az, és egyáltalán elfoglalták-e. 1581-ben Leleszi János Báthori Istvánhoz írt levelében beszámol a kolostor és a templom állapotáról. A jezsuitáknak szánt épületegyüttes részben elhagyatott, részben mások által lakott volt akkor. Báthori Kristóf tízezer padlótéglát szállítatott Fehérvárra. A jezsuitáknak ideiglenesen faoltárt is emeltek. Mindez azt mutatja, hogy igencsak szükség volt az épületegyüttes helyrehozatalára.

A jezsuiták rövid 16. század végi szereplésük után a 18. században tértek vissza ismét a korábban elhagyott kolostorba és templomba. A Visconti által készített 1711. évi alaprajzon még áll a kolostor épülete. Templomát, melyről egy 19. századi fénykép ad fogalmat, 1900 körül

³³ Borbély: *Erdélyi városok képeskönyve...* 203. (Beszterce látképével és alaprajzával); Dahinten, Otto: *Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 50. Band. 1944. 83–89; Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 29–41; Salontai: *Despre arhitectura unui monument dispărut. Conventul dominican din Bistrița*. Revista Bistriței, vol. 14. 2000. 409–423; Uő: *Mănăstiri dominicane...* 97–122; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 351–354.

bontották le. Amennyire a fényképből megítélhető, a lebontott épületre a 16. század elejének koldulórendi építkezése volt jellemző.³⁴

5. állomás: Szeben

„Vizitációjának” utolsó állomása Szeben volt. Az itteni hajdani domonkos konventről azt állítja, hogy nagyobb és szebb, mint a kolozsvári. Hozzáteszi: akárcsak sok más hajdani katolikus intézmény a Szászföldről, ez is a lutheránus eretnekek kezébe került. Egyedül, segítség nélkül nem tudja visszaszerezni.

Hogy valóban nagyobb és szebb volt a szebeni domonkos kolostor, mint a kolozsvári, ma már kissé nehéz megállapítani, de hogy a legkorábban alapított erdélyi domonkos kolostor, az egészen bizonyos. A domonkosok városfalon kívüli, a Szent Erzsébet-kapu közelében levő rendháza ugyanis már a tatárjárás előtt állott. A pusztítás nem vetett véget szebeni szereplésüknek. Néhány évtized elmúltával többször is szerepelnek oklevelek megerősítésénél, saját pecsétjük erejével is vagy átírásánál. A szebeni domonkos szerzetesközösség életében jelentős változások álltak be a 15. század második felében. Ezen változások a domonkos kolostor földrajzi elhelyezkedéséhez kötődtek. A városfalakon kívüli elhelyezkedés, amely adott esetben a török elfoglalása által magának a városnak sokat árthatott volna, arra készítette Szeben városának tanácsát, hogy a kolostor lebontását kérje a pápától. A lebontásból származó kőanyagot felhasználnák az új kolostor építésénél. Az is kiderül, hogy a bontásra szánt kolostort két toronnyal ellátott kőfal vette körül. A pápa még ugyanabban az évben jóváhagyta a kérést. A terv kivitelezésének voltak azonban ellenzői is, elsősorban a város plébánosa. Így történhetett, hogy 1447-ben a domonkosok még mindig nem építették fel új kolostorukat. De a városfalon belülre költözés még három évtized múlva is problémaként merül fel a városi tanácsban. 1474-ben a domonkosok várba való beköltözését ugyanis a perjel és a szerzetesek nagy részének szász származásához kötik. A probléma csak a 15. század végére oldódott meg. A szebeni polgárok gazdag adományokkal látták el a prédikáló testvérek rendjének kolostorát, de más települések lakói is feltűnnek az adományozók sorában. 1543-ban hagyták el a szerzetesek a várost. A városi tanács kezelésébe átment javaikat eladták, épületeiket a lutheránus hívek használták (a kolostorban rövid időre iskolát rendezve be).

A domonkosok városfalon kívül épült első kolostora mára eltűnt, épületei a mai Szent Kereszt-kápolna helyén álltak, a város északkeleti kapujának közelében. Egyes információk szerint a domonkosok által elhagyott épületben leprások számára rendeztek be ispotályt, mások szerint a lebontott épület kőanyagát a város erődítésénél hasznosították. 1474-ben költöztek be a Felsővárosba, ahol a keleti várfal mellett kaptak telket. Az új templom a 15. század vége felé

³⁴ A szakirodalomban két elmélet körvonalazódott a domonkosok gyulafehérvári Szűz Mária-egyházának 1556 utáni sorsát illetően, pontosabban az épületegyüttes újkori források (térképek, metszetek) alapján történő azonosítására. A hagyományos felfogás szerint a domonkosok kolostorát és templomát a jezsuiták vették át (Entz: *Erdély építészete...* 63, 300; Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század.* Bp. 1985. 269–271, 273–278, 307). Ezt az álláspontot a jezsuita források is alátámasztják. Lásd *Jezsuita okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606.* 1/1–2. Sajtó alá rendezte Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. A bevezető tanulmányt írta Balázs Mihály. Szeged 1995. 8, 258, 259, 428, 495, 500, 501. Újabb elmélet szerint a jezsuiták nem a domonkosok, hanem az ágostonos remeték Szent István vértanúról nevezett egyházát vették át, következésképpen a 19–20. század fordulóján lebontott templom nem a domonkosoké, hanem az ágostonos remetéké volt. Lásd Salontai: *Mănăstiri dominicane...* 90–95. Egyetlen forrás, egy 1582. évi vizitáció említi, hogy a jezsuiták az ágostonosok templomát vették át, az összes többi jezsuita jelentés és levél a domonkosokat nevezi meg korábbi tulajdonosként. A domonkos kolostor és templom történetéről még lásd Borbély: *Erdélyi városok képeskönyve...* 200. (Gyulafehérvár látképével és alaprajzával); Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens...* 241–247; Salontai: *Mănăstiri dominicane...* 84–96; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 359–361.

épült. 1733-ban az erdélyi főkormánysszékhez küldött királyi rendelet szerint a Pozsonyból érkező Orsolya-szüzek kapták meg a hajdani domonkos szerzeteskolostort és templomot. Beköltözni csak szinte másfél évtizeddel később tudtak, ugyanis a lutheránus városi tanács kezelésébe átment épületet nem használták, s megsínylette a lakatlanságot. Az átalakított épületekből ma már csak a keletelt, nyújtott szentélyű teremtemplom áll, melyet jelenleg a római katolikus hívek használnak. A középkori templomból a nyugati homlokzat három csúcsíves (elfalazott) ablaka és ajtókerete maradt meg, valamint a templom északi oldalán helyezkedő késő gótikus mellékkápolna (16. század eleje). Mind a kolostor, mind a templom jelentős méretű barokk átépítéseken esett át a 18. század második felében.³⁵ Ha hihetünk Bartóknak, akkor a 18. század elején Szebenben még egy méreteiben és szépségében impozáns, sokat szenvedett domonkos kolostor állt kissé kihasználatlanul. Hogy Bartók jól mérte fel az épület állapotát, a legjobban az bizonyítja, hogy három évtized múltán az orsolyiták veszik birtokukba.

Bartók javaslatai

Szeben kapcsán tesz említést Bartók frater arról, hogy jó lenne, ha a rend generálisa két-két misszionáriust küldene ki Besztercére, Kolozsvárra és Gyulafehérvárra. Úgy tűnik, itt volt a legégetőbb szükség katolikus lelkigondozókra. Az Erdélyben tevékenykedő szerzetesek helyzetét azokhoz a domonkos atyákéhoz hasonlította, akik először jöttek Magyarországra a 13. század elején, utalva ezáltal a totális újrakezds szomorú tényére. A sikeres újrakezdshez, a rend erdélyi felélesztéséhez Bartók szerint legkevesebb két vagy három konventre lenne szükség. Hangsúlyozza, a tárgyalások során ehhez mindenképpen ragaszkodniuk kell. Előrelátóan azonban úgy gondolja, hogy császári segítséggel lehet és kell visszaszerezni a kolozsvári, besztercei, gyulafehérvári, szebeni és brassói konventeket javaikkal együtt, tehát öt kolostor visszaszerzésére kell mandátumot szerezni. Ez az öt kolostor ugyanaz, amelyeket ő maga is bejárt, feltérképezve a helyzetet. Nem valószínűtlen az a feltevés, hogy a Domonkos-rend generálisa Bartók előzetes feltérképező munkáját használta fel a Bécsben, a császári udvarban elindítandó visszafoglalási folyamat során. Bartók frater azt is tudni véli, hogyan lehetne ezt a nemes, de nehéz feladatot megoldani. Nagyon helyesen látta, hogy a megoldás kulcsa Bécsben van, s talán arra is jól ráérezett, hogy alapos német s magyar nyelv- és jogász ismeretekben is jártas embereket kellene felkérni az eljárás lebonyolítására. Bartók frater az előbbi kritériumok alapján Guettman Ágoston, Körmendi János és Stephanics Máté szerzeteseket tartotta alkalmasnak arra, hogy őket – mint a Bécsben, a császári udvarban a rend erdélyi konventjeit visszaszerezni óhajtó küldöttség tagjait – a rend generálásának figyelmébe ajánlja. E három szerzetesnek kellett volna a magyarországi provinciális perjel segítségével a kérvényeket Bécsben benyújtani. Nagy valószínűséggel Bartók ismerte az általa javasolt Guettmant,³⁶ Körmendit³⁷ és Stephanicsot,³⁸ annál is inkább, mert mindhármuk domonkos szerzetesi pályafutása hosszabb

³⁵ Borbély: *Erdélyi városok képeskönyve...* 200. (Szeben látképével és alaprajzával); Iványi: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen...* 26–40; Jakab Elek: *Apáczakolostorok Erdélyben*. Történelmi Tár 13 (1867). 43–62; Salontai: *Mănăstiri dominicane...* 209–224; Lupescuné Makó: *A Domonkos Rend...* 377–380.

³⁶ Guettman Ágoston 1714 decembere és 1717 decembere, valamint 1733 szeptembere és 1735 márciusa között a szombathelyi rendház perjelje. Innét 1735-ben Pettauba kerül, szintén házfőnöknek. 1744 júniusában már Bécsben találjuk, mely alkalommal a hittudományok magiszterévé avatták. Guettman a váci rendházból érkezett Bécsbe. Lásd Szalay: *A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek...* 62. Vö. 170–171.

³⁷ Körmendi János nevével először 1716 júniusában találkozunk. Ettől az időponttól kezdve 1719 májusáig a szombathelyi Rózsafüzér-társulat szónoka. 1739 áprilisában halt meg mint a szombathelyi domonkos rendház tagja. Szalay: *i. m.* 102, 180.

³⁸ Stephanics Máté 1730 júniusától 1732 szeptemberéig a szombathelyi domonkos kolostor előljárója. Szalay: *i. m.* 170.

vagy rövidebb időre a szombathelyi kolostorhoz kapcsolódik, akárcsak a jelentéstevő Bartók Mártoné. Összekötő kapocsként négyük között esetleg még a bécsi rendi főiskola jöhetne számításba, ami magyarázatot adna képzettségükre.

Jelentésének végén Bartók szerzetes ismételten felhívja a rend generálásának figyelmét a misszionáriusok kiküldetésének szükségességére. Indoklása igencsak sokat sejtet a korabeli vallási viszonyokról. Annyi itt ugyanis öfelsege katonája, hogy egyedül nehezen tudja lelki gondozásukat végezni a sok ariánus (unitárius), szkizmatikus, kálvinista és lutheránus között. A helybéli katolikusok még inkább segítségre szorulnak, hiszen – írja – az igazi hiányában „eretnek” könyveket kénytelenek használni, amiatt kifelejtik, elfelejtik az Úr és más szentek napjainak a megünneplését. Ő ugyan nagyon nehéz körülmények között tart naponta két misét, de azt is tudni véli, hogy más helyeken a katolikus hívek régóta teljes lelki támasz nélkül élnek. Jelentését a fenti kérelmek teljesítésének nyomatékosságával zárja.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Bartók Márton szerzetes által kezdeményezett eljárás szerves része a 18. század eleji erdélyi ellenreformációnak. Nem véletlenül talált tevékenységében lelkes támogatóra Mártonffy György püspök személyében. Az alig három éve visszaállított erdélyi püspökség³⁹ elöljárója valószínűleg azt remélte, hogy a domonkosok, akik a középkor folyamán sokszor támogatói voltak a püspökségnek, most is hasonlóan cselekednek.

Bartók Márton egy a sok 18. század elején Erdélybe érkező szerzetes közül, akik mindnyájan rendjük érdekeit szem előtt tartva a rekatolizációs folyamat megvalósítói voltak. Más rendek szerzetesei is készítettek a Bartókéhoz hasonló jelentéseket. A szombathelyi domonkos frater jelentései mégis sajátos színfoltját képezik e forráscsoportnak, mert a korból egyedinek tekinthetők a tartalmi és a rendi szempontok alapján. Ezért vagy talán éppen ennek ellenére Bartók Márton jelentései egyelőre több kérdést vetnek fel, mint amennyit meg tudnánk válaszolni. További kutatás tárgyát képezheti a Bartók frater főszereplésével indított mozgalom folytatásának tisztázása: nyújtottak-e be Bécsben kérelmet az erdélyi hajdani domonkos kolostorok visszaszolgáltatása végett, figyelembe vették-e Bartók jelentését és ajánlásait, küldtek-e ki misszionáriusokat? Érdemes lenne felgöngyöltetni Bartók Márton és Kálnoky Ádám közös rekatolizációs munkájának összekötő szálait. Sok esetben a feltett kérdésekre a válaszok külföldi levéltárakban rejlenek. Meggyőződésünk, hogy a Domonkos-rend Római Központi Levéltára, a bécsi rendtartományi és a szombathelyi konvent levéltári anyaga további kérdések tisztázására is lehetőséget nyújt.

The Transylvanian Dominican Friaries at the End of the Middle Ages and Martin Bartók's Reports from 1718. At the beginning of the 18th century a movement started to emerge in order to re-establish the former Dominican *contrata* of Transylvania and its friaries. The friars and their supporters joined their forces for this common purpose, but they failed to achieve that. In the second decade of the 18th century the active leader of this re-establishing movement was a Dominican friar, Martin Bartók. At the beginning of the summer of 1718 Bartók visited the former Dominican friaries and their churches from Transylvania, and wrote an exhaustive report to the master general of the order about the remarks made during his journey. At the same time, he composed a shorter report addressed to the Hungarian Provincial, Dominic Twinger. Both of the Latin reports are almost the same concerning their contents. Bartók's remarks are quite precisely if we compare them with other sources regarding these friaries. Nowadays, both of the reports are to be found in Archivio Generale Ordinis Praedicatorum in Rome.

During the journey, Bartók had a clear purpose: to make a chart of the old Dominican friaries and churches in order to regain them by the proper owners. He visited five of the altogether nine late medieval friaries of Transylvania: Kolozsvár, Brassó, Beszterce, Gyulafehérvár, and Szeged. In the present paper I set up three topics that concern

³⁹ Az erdélyi püspökséget III. Károly állította helyre. Mártonffyt 1715-ben nevezte ki erdélyi püspökké, visszaadta neki a püspökség javadalmait és a gyulafehérvári székesegyházat, majd a Guberniumnak, Erdély központi kormányzétének tagjává tette. A püspökséggel egyidejűleg történt meg a káptalan helyreállítása, de már nem a régi fényében. A káptalannak 1556-ban 14 főesperessel együtt 42 tagja volt. A visszaállításkor a kanonokok számát 8-ban állapították meg.

Bartók's reports. The first one is dealing with the relationship between the late medieval and the 18th century condition of the friaries. The second topic is referring to the changes in the status of the buildings that occurred during the period between mid-16th century and the beginning of the 18th century. The final one is dealing with Bartók's proposals and plans concerning the future of the Dominican Order in Transylvania. Some parts of the reports were already published by Béla Iványi. Being an important primary written source about the Dominicans who at the beginning of the 18th century tried to gain ground in Transylvania, Bartók's reports were never analyzed from this point of view. Beside this, the reports set a new light on the recatholization process in Transylvania demonstrating the presence of a new competitor alongside the Jesuits and Franciscans in this phenomenon.